

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОНЯТТЯ ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Дослідження питань про поняття цивільних процесуальних відносин, їх відмінності від матеріально-правових відносин, їх зміст та специфічні якості і значення, їхній суб'єкт і об'єкт має принципово важливе значення для науки цивільного процесуального права. Якщо до другої половини XIX століття процесуальна теорія обмежувалася описом процесуальних дій, то поява у 1868 р. роботи професора Оскара Бюлова «Вчення про процесуальні заперечення і процесуальні передбачення» знаменувала собою новий етап в розвитку науки цивільного процесуального права, яка розпочала дослідження питань про цивільні процесуальні правовідносини. Позитивним результатом цього напрямку було те, що основна увага приділялась розгляду питань про процесуальні права і процесуальні обов'язки суду і сторін. Але теорія цивільного процесу як правовідношення мала серйозні недоліки: по-перше, вона відривала цивільні процесуальні відносини від існуючих суспільних відносин в державах і, по-друге, вона ігнорувала цивільний процес як діяльність суду.

Питання про зміст цивільно-процесуальних відносин не отримало в науці цивільно-процесуального права однозначного підходу. Одні вчені, наприклад Ю. К. Толстой [1, 32], Н. А. Чечина [2, 38], Н. Ф. Єлісейкін [3, 66], Н. Б. Зейдер [4, 58], відносять до змісту процесуального правовідношення суб'єктивні процесуальні права суб'єктів. Інші вчені, такі як А. А. Мельников [5, 51], В. Н. Щеглов [6, 16, 50], В. О. Халфіна [7, 102], А. В. Погодін [8, 5], вважають, що зміст процесуального правовідношення утворений процесуальними діями суб'єктів. Крім того, існує думка про те, що в цивільному процесуальному правовідношенні необхідно виділяти юридичний (права і обов'язки) і фактичний (діяльність суб'єктів) зміст. Така точка зору притаманна В. П. Мозоліну [9, 52, 53], Д. Р. Джалілову [10, 25].

Так, В. П. Мозолін був прихильником одного цивільного процесуального відношення з багатьма суб'єктами. Він вважав, що головне значення в змісті цивільно-процесуального відношення належить діям.

Зокрема, Н. А. Чечина говорить про цивільно-процесуальні правовідносини, як про суспільні відносини, через які реалізовується цивільне процесуальне право і які закріплюють поведінку суду «і осіб, які беруть участь у здійсненні судочинства». Останнє твердження не уявляється вдалим, оскільки особи, які беруть участь у справі, не здійснюють правосуддя: це повноваження належить тільки суду.

Аналіз правовідношення з точки зору взаємодії форми і змісту дозволяє зробити висновок про те, що змістом цивільного процесуального правовідношення є суб'єктивні процесуальні права і обов'язки його суб'єктів.

Дії суб'єктів не можуть виступати в ролі змісту правовідносин, оскільки

вони завжди головніші від прав та обов'язків. Форма і зміст існують у нерозривній єдності. Вони повинні відповідати одне одному без винятків.

Крім того, якщо форма — це спосіб існування змісту, то дії суб'єктів можуть існувати у формі правовідносин.

Що ж можна сказати про права та обов'язки суб'єктів? Ряд вчених, наприклад Г. Л. Осокіна [11, 54], відносять їх до категорії форми правовідносин, говорячи про поведінку суб'єктів як про їх зміст.

З вищевикладеного можна зробити висновок, що процесуальні правовідносини, — це самостійне поняття, для якого необхідно визначити і форму, і зміст. Такої думки у своїх роботах дотримувалися М. А. Вікут [12, 58], Т. І. Євстифеева [13, 17]. Форма процесуального правовідношення — це процесуальні права і обов'язки, а зміст — це дії суб'єктів. Але, в такому випадку, потрібно віддалятися від того, що між правами та обов'язками існує зв'язок. Тоді поняття «правовідношення» втрачає зміст. Якщо формою називати право або обов'язок, а дії називати змістом, то тоді можна не використовувати категорію «правовідношення», а спробувати скористатися категорією «правоповедінка» тому, що права та обов'язки відіграють роль форми саме для тієї поведінки, яка їм відповідає. В такому випадку немає необхідності розглядати права і обов'язки у зв'язку одне з одним. Суб'єктивне право — це форма. Поведінка особи — зміст. Форма — це спосіб існування змісту. Отже, суб'єктивне право, юридичний обов'язок — спосіб існування поведінки. Суб'єктивне право, обов'язок — самостійні поняття, які не включають в себе взаємодію одне з одним. Така взаємодія включена до поняття «правовідношення». В цьому і є його цінність.

Враховуючи вищевказане, можна зробити висновок, що змістом процесуального правовідношення є суб'єктивні процесуальні права і юридичні обов'язки, які знаходяться в тісному зв'язку.

Для ефективного правового регулювання права і обов'язки можуть існувати тільки в формі взаємодії (зв'язку), в ролі якої виступає правовідношення. Справедливий розподіл існуючого і можливого між суб'єктами інтересів, які знаходяться у взаємодії, впливає на форму їхньої взаємодії.

Представляючи собою правовий зв'язок між суб'єктами, кожне правовідношення завжди має певний об'єкт, тобто те, на що спрямована взаємодія суб'єктів. Конструкція правовідношення передбачає такий оптимальний розподіл і взаємодію прав і обов'язків, при яких можливе задоволення законних інтересів усіх суб'єктів. У цивільному судочинстві задоволення приватних і загальнодержавних інтересів можливе шляхом розгляду і вирішення юридичних справ. Таким чином, загальною вимогою до розподілу існуючого і можливого в поведінці суб'єктів є їх оптимальне співвідношення з точки зору, по-перше, підвищення ефективності розгляду і вирішення справи, а по-друге, особливостей ставлення кожного учасника до справи, що розглядається (очевидним є те, що ставлення свідка відрізняється від ставлення позивача до справи, яка розглядається).

Отже, всі процесуальні відносини в більшій або в меншій мірі мають на меті одну ціль — розгляд і вирішення справи по суті. Кожний із суб'єктів має до цього процесу різне відношення: свідок не має особистої зацікавленості, але

володіє необхідною інформацією; позивач — особисто зацікавлений у вирішенні справи на його користь і т.д. Але правовий статус кожного складається, зокрема, із прав і обов'язків, реалізація яких в більшій або меншій мірі служить розгляду і вирішенню юридичної справи. Таким чином, загальним об'єктом всіх цивільних процесуальних правовідносин є цивільна справа, яка підлягає судовому розгляду і вирішенню. Так, наприклад, об'єктом відносин «суд — експерт» є висновок експерта; «суд — свідок» — показання свідка і т.д.

Єдність об'єкта і одного із суб'єктів (суду) будь-якого процесуального правовідношення лежить в основі думки, у відповідності з якою при провадженні у конкретній справі виникає одне процесуальне відношення із складною структурою, яка складається із системи елементарних правовідношень типу «суд — позивач», «суд — відповідач», «суд — свідок» і т.д. [4]. З такою думкою важко погодитись.

Не викликає ніяких сумнівів те, що всі процесуальні правовідносини взаємопов'язані. Цивільне судочинство відрізняється стадійністю, процесуальні дії здійснюються у логічній послідовності, кожна попередня дія виступає умовою здійснення наступної. Але зв'язок так званих елементарних правовідносин між собою системний. Його присутність ще не є підґрунтям для висновку про об'єднання всіх процесуальних правовідносин в одне складне. Дійсно, процесуальне правовідношення — це правовий зв'язок між суб'єктами цивільного судочинства. Зв'язок, змістом якого виступають права і обов'язки суб'єктів. Але в більшості випадків у інших, крім суду, суб'єктів немає взаємних прав і обов'язків. У складному ж, багатосуб'єктному правовідношенні кожний із суб'єктів повинен мати по відношенню один до одного права і обов'язки. Тільки тоді всі вони будуть у взаємозв'язку, стосовно якого можна застосувати термін «правовідношення». В іншому ж випадку, що і є характерним для цивільного судочинства, можна говорити про систему правовідносин з різними ступенями залежності одиничних правовідносин одне від одного. В цивільному судочинстві ступінь такої залежності є досить високим.

Таким чином, цивільне процесуальне правовідношення — породжений нормами цивільного процесуального права і конкретизований накладенням на реальних суб'єктів зв'язок суду і учасників цивільного судочинства, змістом якого виступають їхні взаємні права і обов'язки, розподілені в правовому статусі суду і взаємодіючому з ним суб'єкта залежно від ролі останнього в процесі розгляду і вирішення цивільних справ, а також оптимального балансу приватних, суспільних і державних інтересів, які знаходять своє вирішення в сфері здійснення правосуддя у цивільних справах.

Література

1. Толстой Ю. К. К теории правоотношения. — Ленинград, 1959.
2. Чечина П. А. Гражданские процессуальные правоотношения. — Ленинград, 1962.
3. Елисейкин П. Ф. Гражданские процессуальные правоотношения. — Ярославль, 1975.
4. Зейдер П. Б. Гражданские процессуальные правоотношения. — Саратов, 1965.
5. Мельников А. А. Гражданские процессуальные правоотношения // Советское государство и право. — 1977. — № 2.

6. Щеглов В. П. Гражданское процессуальное правоотношение. — М., 1966.
7. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении. — М., 1974.
8. Погодин А. В. Процессуальные правовые отношения: теоретические и методологические вопросы: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — М., 1991.
9. Мозолищ В. П. О гражданском процессуальном правоотношении // Советское государство и право. — 1955. — № 6.
10. Джаилилов Д. Р. Гражданское процессуальное правоотношение и его субъекты. — Душанбе, 1962.
11. Осокина Г. Л. Гражданский процесс. Общая часть. — М.: Юристъ, 2004.
12. Гражданский процесс России: Учебник / Под ред. М. А. Викут. — М.: Юристъ, 2004.
13. Евстифеева Т. И. Гражданские процессуальные правоотношения. — Саратов, 2002.

УДК 347.93(477)

С. А. Чванкін

ОСОБЛИВОСТІ ФІКСУВАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Положення ЦПК України про фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу є, безумовно, позитивним та реалізує п. 7 ст. 129 Конституції України про гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами.

Новели ЦПК України 2004 року щодо фіксування цивільного процесу породили надію у демократичні зрушення у цьому питанні та одночасно багато побоювань практичних діячів щодо можливості реалізації та доцільності нових правил.

Не заперечуючи проти повного фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного запису, судові діячі висловлювали позицію про необхідність певного перехідного періоду і встановлення такого порядку, за яким звукозапис здійснюється в обов'язковому порядку тільки у випадку, якщо на цьому наполягає, принаймні, одна зі сторін або один із учасників, який бере участь у справі.

Побоювання практичних діячів виявилися справедливими, та дія відповідних норм ЦПК України була тимчасово призупинена. Однак існує багато проблемних питань, що потребують уточнення.

Встановлення правила про обов'язкову фіксацію судового засідання за допомогою технічних засобів повністю відповідає конституційним положенням, проте його реалізація утруднена відсутністю в судах належної матеріально-технічної бази.

ЦПК 2004 року закріпив, що фіксація цивільного процесу здійснюється:

- за допомогою технічних засобів (до 1 січня 2008 року протоколу судового засідання);
- шляхом ведення журналу судового засідання (до 1 січня 2008 року він не ведеться, оскільки запис судового засідання технічними засобами є додатком до журналу судового засідання);